

Олександра ПАНФІЛОВА
старший викладач,
Кременецький
гуманітарно-педагогічного інститут
ім. Тараса Шевченка

КРЕМЕНЕЦЬКИЙ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ОСЕРЕДОК: МУЗЕЙНИЙ АСПЕКТ

Всебічне дослідження розмаїття культурного життя окремих осередків сприяє відтворенню повної картини національної духовності України. Вивчення Кременеччини міжвоєнного періоду постає у ракурсі синтезу двох культур і є одним із найактуальніших аспектів дослідження Західної України та Польщі. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- а) розкрити передумови та відтворити процес заснування Кременецького краєзнавчого музею ім. Віллібальда Бессера;
- б) проаналізувати значення діяльності провідних науковців музею.

Кременеччина найчастіше цікавила науковців у контексті Волинського шкільництва. Є чимало польськомовних публікацій, присвячених базовому центру культурного розвитку краю — Кременецькому ліцею ХІХ ст., який згодом припинив своє існування [1-4]. Друге відродження культурно-освітньої сфери осередку знову тісно пов'язаний із полонізацією краю у 1920–1930-х роках.

На початку ХХ ст. музейна справа на Україні набрала ваги у загальнокультурному процесі. Саме в цей час багато музеїв почали розгортати свою теоретичну та практичну роботу в сфері розвитку народних промислів. Історія виникнення краєзнавчого музею у Кременці перш за все пов'язана із діяльністю ліцею, оскільки він був запланований як структурний підрозділ цього навчального закладу. Задовго до виникнення музею провідні науковці ліцею згуртувались у краєзнавче

товариство ім. Віллібальда Бессера, яке належало до кременецького відділу Краєзнавчого Товариства охорони пам'яток архітектури. В.Бессер — відомий вчений XIX ст., діяльність якого тісно переплелась із Кременцем та ліцеєм. Товариство вело активну громадську діяльність і у 1929 р. в Познані отримало “Визнання” (“Uznanie”) під час III з'їзду Краєзнавчих товариств [5]. Учасники товариства активно підтримували стосунки із краєзнавчими гуртками різних куточків Польщі: Вільна, Любліна, Борислава. Вони обмінювались досвідом роботи над збором і утриманням цінних пам'яток, експонатами, здійснювали екскурсії. Організували у Кременці метеорологічну станцію.

Відомо, що у 1932 р. краєзнавче товариство у Кременці очолював архітектор Здіслав Целярський, викладач рисунку у ліцеї [6, арк. 119]. Його заступником був призначений Францішек Мончак, а членами — Анатолій Басінський (скарбник), Ян Бопре, Кржеглік Клаудію (секретар), Здіслав Опольський, Броніслав Робак, Фортунат Шубіаковський [7, 33]. У склад ревізійної комісії увійшли: Олександр Бергер, Атанасій Холс, Станіслав Помикальський, Станіслав Гольяш і Францішек Гроньський. Основною метою товариства було проведення акції охорони пам'яток Кременеччини та всього повіту. Поступово коло діяльності товариства розширювалось і, коли було зібрано достатньо краєзнавчого матеріалу, постало питання створення на Кременецьких теренах музею.

Заснуванню музею також сприяла низка передумов, пов'язаних з історичною, етнографічною та географічною цінністю Кременеччини як однієї з найяскравіших місцин Волині. Фактично робота по влаштуванню музею на території Кременецького ліцею розпочалась у березні 1937 року, у ній були задіяні провідні науковці закладу. З перших днів визначались основні напрями спрямування цієї установи. Вони охоплювали дослідження у таких галузях як геологія, археологія, морфологія, етнологія, ґрунтознавство, антропологія, культура, історія, архітектура, господарське, суспільне життя краю, кліматологія, вивчення флори та фауни.

Музей Кременецької Землі перейняв ім'я краєзнавчого товариства, а точніше став його логічним вдосконаленим продовженням. Найактивнішими його втілювачами стали археолог і географ Франц Мончак, геолог Здіслав Опольський, біолог Октавіан Дуда, пізніше - археолог Олександр Цинкаловський.

Наукові працівники започаткували першу музейну експозицію. Спочатку музей містився у двох невеличких приміщеннях Кременецького Ліцею, але згодом значно розширився і загальними зусиллями та клопотанням місцевих ентузіастів почав займати п'ять кімнат та два коридори. Проте й цього місця не вистачало, щоб умістити всі цінні експонати. Саме тому кабінети наукових працівників, виставкові зали та кабінет директора розміщувались окремо від основної частини експозиції [8, 4]. Один із залів також служив за майстерню, де працівники виконували пластичні карти, здійснювали очищення та консервацію об'єктів. До підготовки відкриття музею входило також кількарічне стажування наукових працівників у провідних музеях Франції, Італії, Чехії, поїздки до країн Америки, Африки для поглиблення досвіду та з метою збагачення закладу цінними колекціями, які згодом були представлені для загального огляду [9, 4].

10 червня 1937 р. для численних відвідувачів відбулось урочисте відкриття науково-дослідницької та культурно-освітньої установи під назвою "Музей землі Кременецької імені Віллібальда Бессера" [9, 3]. Регіональний музей охоплював територію Кременецького повіту, тепер у межах Кременецького, Шумського, Ланівецького та частини Збаразького районів. На посаду директора музею був призначений Францішек Мончак, професор географії Кременецького ліцею, випускник Університету Яна Казимира у Львові [10, арк. 23]. Працівник з чималим досвідом роботи у наукових установах Чехії, Австрії і Аргентини, на Кременеччині, крім педагогічної роботи займався виконанням гіпсометричних карт Волині та Кременеччини, друкувався у науково-популярних польських виданнях. До початково малого особового складу музею увійшли також Станіслава Санойца (секретар) та Броніслав Гняздовський, як

музейний працівник [11, арк. 145].

Перші роки діяльності музею були направлені на накопичення цінних матеріалів, для чого активно залучались учні ліцею та місцеві жителі. Однією з перших у експозиції музею з'явилась ентомологічна колекція комах, жуків та метеликів, поширених на території краю [8, 4]. У наступні роки вона продовжувала розширюватись. Тривало дослідження флори і фауни Страхової та Лисої гір. Наступним напрямком роботи музею стало вивчення пташиного світу краю, найбільше уваги біологи та природодослідники приділяли лелекам, для збереження рідкісного виду.

Тісні зв'язки провідних науковців з іншими установами такого типу сприяли обміну досвідом та урізноманітненню наявних матеріалів. Практику обміну збірками та окремим рівноцінними музейними експонатами було введено ще задовго до зачаткування Кременецького музею. Тож Ф. Мончак, підтримуючи загальну думку колективу, здійснив кілька обмінів експозиційними матеріалами із Народними музеями у Кракові та Познані. Підтримувалась постійна переписка працівників музею із Народним музеєм у Варшаві, Народним музеєм у Кракові, Українським народним музеєм "Гуцульщина" ім. Йосафата Кобринського у Коломиї, Природничим музеєм у Гродно, Національним музеєм у Львові, Археологічним музеєм у Варшаві та іншими [12, арк.10, 67, 102, 134]. У листах вони обмінювались специфікою зберігання рідкісних експонатів, допомагали влаштовувати колекційні виставки за межами Кременця, найчастіше це були нумізматичні колекції або ж зібрання волинських вишивок.

У 1937 р. працівники музею провели археологічні розкопки Кременецького, Дубенського та Здолбунівського повітів. Дослідили городища: Шумськ, Васильківці, Угорськ, Шумбар, Куликів, Жолоби, Тилявка, Стіжок, Рудка, Кокорів, Лози, Ридомль, Сапанів, Лішня, Гаї. Результати також використали для створення точної карти Кременецького повіту. Обов'язковим учасником розкопок був фотограф, який фіксував знайдені археологічні, етнографічні та мистецькі

пам'ятки [12, арк. 123-124].

Наступного року група науковців Кременецького ліцею продовжила морфологічні, археологічні та етнографічні описи Теремного, Суража, Боложовки, Шумська та Брикова. До складу комісії увійшли: Ф.Мончак (керівник), докт. З.Опольський (морфологічно-геологічні роботи), О.Цинкаловський, делегат Археологічного музею у Варшаві (археологічні розкопки), Б.Гняздовський (лаборант музею Кременецької землі, завідувач відділу мистецтв), У.Пястовський (етнографія), Я.Гіпський (фонографічне нотування народних пісень), Г.Германович (фотоінструктор) [12, арк. 133]. У доповідях до куратора Кременецького ліцею О.Цинкаловський звітує про закінчення розкопок за 1938 р., де зазначає опрацьованими 41 населений пункт [12, арк. 11].

Чимало уваги у залах музею було приділено на висвітлення діяльності Волинської гімназії ХІХ століття. Окремо планувалось створення розділів “Словацький і Кременець” та “Волинь в Польщі”. Зібрані матеріали спочатку розміщувались у чотирьох залах. Перша зала присвячувалась етнографії, друга флорі і фауні Кременеччини, третя історії та археології, четверта — культурі краю.

Рідкісні експонати з залу давньої історії нараховували тисячі років. Збором археологічних матеріалів займався відомий дослідник старожитностей Волині О.Цинкаловський. До одних із найцінніших пам'яток належать знахідки трипільської культури з розкопок у с. Бодаки (Вишнівецької гміни), нині Збаразького району, проведені відомим археологом наприкінці квітня 1939 р. — були знайдені знаряддя праці, побутові речі, орнаментований глиняний посуд, кістки свійських тварин [9, 4].

Незабаром працівники музею та місцева громадськість відкрили для огляду збірку експонатів, присвячених збройним силам Польщі. Чисельність збірки дала змогу створити окремий суто військовий зал [13, 485].

Крім того у короткий термін науковці збрали багатий матеріал з історії краю, чималі колекції мистецьких робіт

українських та польських професійних художників та волинських самодіяльних майстрів. Кременецчина здавна славилась виробами з кераміки та ткацтвом, було зібрано також колекцію виробів з лози, рогами тощо. Неабияку цінність становили документи, пов'язані з історією краю. Серед найцінніших експонатів музею був каталог бібліотеки Волинського ліцею ХІХ ст., печатка 1863 р., скриня з сімома замками, дерев'яне рало, давня народна кераміка з елементами візантійського малярства, палеонтологічні та археологічні знахідки, зразки давнього килимарства.

До наших днів дивом збереглися багаті матеріали про найдавніший на території України Кременецький ботанічний сад, заснований у 1806 р., гербарій рослин, зібраних у ХІХ ст. директором саду професором В. Бессером, каталог рослин французькою мовою, виданий у Кременці в 1810 році.

Зберігся реєстр матеріалів, які під час німецької окупації було відправлено на виставку до Кенігсбергу. У переліку числяться 16 рідкісних фотографій, вісім зразків кераміки, 12 волинських вишивок, дві шаблі ХVІІ ст., цінні килими, золоті та срібні монети, ряд живописних робіт кременецьких художників [9, 4]. Загальні витрати на 1, 5 млн. крб. Назад ці експонати не повернулися, як і багато інших вивезених на численних підводах, за свідченнями очевидців, під час відступу ворожої армії.

Таким чином, у лічені роки працівники музею провели значну роботу зі збереження пам'яток архітектури, збору матеріалів для фондів та організації експозицій, але найбільш вагомими були відкриття, пов'язані із розкопками. Після закриття ліцею у 1939 р. музей був перейменований, але все ж продовжив свою діяльність. Із вступом у місто німецьких військ кілька провідних діячів ліцею було заарештовано і розстріляно, серед них перший директор музею Ф. Мончак та доктор З. Опольський.

Важливе значення музею Кременецької землі полягає у поживленні культуротворчих процесів навколо осередку, підняття загального рівня освідченості населення. До наших

днів дійшли лише залишки тогочасних музейних колекційних надбань. Ще гірша ситуація постала у кременчан із збереженням історичної частини міста — унікальна дерев'яна архітектура була назавжди втрачена після німецької окупації воєнних років.

Шлях, пройдений музеєм, викликає зацікавлення не тільки з краєзнавства, історії музейної справи, науки і культури, але й музейної історіографії та музеєзнавства.

1. *Baufeld A.* Liceum Krzemienieckie // Nowe tory.— 1914.— №8.— Rok. II.
2. *Beaupre A.* Ein polnisches kultur-zentrum in Wolhynien (Krzemieniec).—Deutsch von A. Z. Wien. Mechitharisten.— Buchdr., 1916.
3. *Janowski L.W* promieniach Wilna i Krzemienienca.— Wilno, 1923.— 271s.
4. *Rolle M. T.* Czacki i Krzemieniec.— Lwow, 1913.
5. Фонди Кременецького краєзнавчого музею (далі - ККМ) – 33488.— Док. — 3547.
6. Державний архів Тернопільської області – Ф.228.— Кременецкая государственная гимназия и лицей им. Т. Чацкого.— Оп. 1.— Спр. 203.
7. Walne zebranie oddzialu krajoznawczego // Zycie Krzemienieckie.— 1932.— №12.
8. *Оболончик Н.* Музей Кременецької Землі// Діалог.— 2001.— №34.
9. *Чернихівський Г. І.* Кременецький краєзнавчий музей. Путівник.— Кременець, 2005.
10. Фонди ККМ – 40473 – Док.— 40477.
11. Фонди ККМ – 40341- Док.— 4329.
12. Фонди ККМ – 39555- Док.— 4047.
13. Nowe znaleziska archeologiczne w pow. Krzemienieckim // Zycie Krzemienieckie.— 1938.— №12.— Rok.VII.

Oleksandra Panfilova

Senior lecturer,
Kremenets Teachers Training Institute
named after Taras Shevchenko

To the question of Kremenets cultural education center

The history of foundation of the Kremenets museum is closely connected with the basis of cultural development of the Kremenets Lyceum. It was founded in 1937 by the best scientists of this

institution. The first director became Francishek Monchak.

History the Kremenec of a museum causes special interest from a position of a history of culture of edge and museotogy.